

Kiss Jenő

Kazinczy, az Akadémia és a magyar nyelv ügye

Mi sem természetesebb, mint az, hogy az Akadémia, amelyet a magyar nyelv fejlesztésére alapítottak a bölcs elődök tudományos emléküléssel tiszteleg néhai jeles tagjának, a magyar nyelv ügyéért fáradhatatlanul tevékenykedő, 250 évvel ezelőtt született Kazinczy Ferencnek az emléke előtt.¹

Kazinczy megkerülhetetlen tájékozódási és viszonyítási pont volt nyelvi kérdésekben – hívei és ellenzői számára egyaránt – a *Magyar Museum* és az *Orpheus* megindítása, tehát 1788/1790 után. A széphalmi mestert megmérte az idő, és súlyosnak találta. Kölcsey róla írt akadémiai emlékbeszédében máig érvényesen fogalmazott: „Kazinczy nem vala legelső, nem is egyetlen egy, ki a’ nyelvvel történt nevezetes fordulást kezdé és eszközlé. De övé a’ dicsőség, hogy ízléssel párosított igyekezeteivel.”² „Szellem vala ő, melly a’ tespedő egészét olly sokáig csak nem egyedül eleveníté; ’s lépcső, mellyen egykorúí magasbba hághassanak, ’s a’ szerencsésebb maradék tetőre juthasson.”³

A gazdag Kazinczy-filológiától megrajzolt kép szilárdan áll. Minél többet tudunk azonban a korról, amelyben élt és alkotott, s minél több összefüggésre derül fény, annál árnyaltabbá tehetjük a róla alkotott képet. A még alaposan, sokoldalúan föl nem dolgozott korabeli források elemzése, nemkülönbén a mindenkori későbbi, a mi esetünkben a mai látószög kérdésfölvetése jelenthetik a korrekciók, kiegészítések legfőbb okát. Mivel az ember mindig jelenvalósága korlátai között él, saját ún. szinkrón perspektívájától, amely eleve lehetetlenné teszi a múlt maradéktalanul objektív megítélését, nem tud teljesen szabadulni. Emiatt kettős kísértés veszélye fenyegeti. Az egyik: a vizsgált múltból, a vizsgált személy munkásságából hajlamos fontosabbnak látni és láttatni azt, ami egyezik elképzeléseivel vagy közel áll azokhoz, s amivel leginkább „üzenhet” a mának. A másik: mintegy visszavetíti a jelent az elmúlt korba, s történetietlenül olyasmiket kér számon – esetleg a bölcs kései utód pózában –, ami számonkérhetetlen. Emlékülésünk e csapdákat igyekszik kikerülni, s objektivitásra törekedve szól a széphalmi mester munkásságáról. Kazinczyval több kutató foglalkozik, a ma itt előadók értelemszerűen tehát csak egy része a Kazinczyval foglalkozó virtuális közösségnek.

A kor, amelyről szó van a magyar történelem ellentmondásokkal terhes, viták sorával kísért, izgalmas és forrongó, egyszersmind a magyarságnak fölfelé ívelő, több szempontból is irigylésre méltó kora volt. Az akkori értelmiség színe java meghatározó szerepet játszott, amelyről mi, kései utódok – nemcsak ünnepi alkalmakon, hanem a hétköznapokban is – a tisztelet és elismerés hangján szólhatunk. S az akkori értelmiségnek emblemikus alakja a művelődéspolitikus és -szervező Kazinczy volt. Mert íróként, költőként, nyelvészként, nyelvújítóként, szerkesztőként, kritikusként, iskolapolitikusként, levelezőtársként, fordítóként is mint művelődéspolitikus tevékenykedett, s ezzel nemzetstratégiai szempontból

kiemelkedő szolgálatot végzett.⁴ Kazinczy munkásságában az említett tevékenységi területek összefonódtak, ezért a részletek elemzésekor sem mondhatunk le a szinoptikus látásmódról.

Az alábbiakban távirati stílusban fogalmazok meg néhány, a címhez kapcsolódó gondolatot.

Kazinczy a felvilágosodás és a nemzetté válás korának gyermeke. Munkássága igazolja Debreczeni Attila megállapítását: „A felvilágosultság és a nemzeti mozgalomban való részvétel nem egymást kizáró jelenségek, nem egymás rovására érvényesülnek”.⁵ Kazinczyék közismert patriotizmusa, amely érzelmi töltetet és a közjó érdekében való áldozatvállalás készségét is magában foglalta, a 21. századi emberek nem kis része számára kiüresedett, nehezen érthető fogalom. Történeti perspektívában nézve azonban „Minden nép «nacionalista», ha élni akar és meg akarja őrizni önmagát”.⁶ A 20. századi agresszív nacionalizmusokhoz képest – Gyáni Gábor szerint – a „19. század még kifejezetten szelíd nacionalizmusá”-ról lehet csak beszélni.⁷

Kazinczy kora a nemzetté válásnak és a magyar nyelv versenyképessé tételének a kora. A nyelvi egységesülés és korszerűsödés irányába mutató hosszú folyamat a felvilágosodás terjedésével jut el döntő szakaszába az 1790-es évek elején. A nemzetté válás folyamatában a nyelv kettős értelemben is alapvetően fontos szerepet játszott. Egyrészt az anyanyelv a nemzethez tartozás legfontosabb kifejezőeszköze, szimbóluma lett; következett tehát a nyelvi státusváltás, az anyanyelv fölértékelődése: a nemzet és nyelve között szoros viszony alakult ki.⁸ Másrészt világossá lett, hogy a társadalom, a közösség korszerűsítésének, a rendi társadalomból a megcélzott polgári társadalomba való átmenetnek nyelvi feltételei is vannak (emlékezzünk Bessenyei tételmondatára: „Minden nép a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen sohasem”). A kor jeles gondolkodói azt ismerték föl, hogy a magyarság a közös nyelven és kultúrán alapuló nemzetfogalom jegyében csak a magyar nyelv korszerűsítésével fogható össze és modernizálható. A nyelvi kérdés így, ezért vált fontossá, ezért vált politikummá. A nyelvi feltételek teljesítésére két lehetőség kínálkozott: a saját nyelv versenyképes szintre emelése vagy egy versenyképes nyelvre (a mi esetünkben: a németre) való váltás. A 18. század végének vezető magyar értelmisége az előbbi utat választotta. Tehát a nyelvfejlesztést, nyelvbővítést, nyelvcsinosítást, az akkori szóhasználatban: „nyelvmívelés”-t. (Azért nem használom itt a „nyelvművelés” terminust, mert ma ezen a köznyelvvél összefüggő s elsősorban nyelvhelyességi célzatú nyelvi tevékenységet értünk, Kazinczyék nyelvi tevékenysége pedig ennél jóval több és más is volt, hiszen akkor még nem volt kodifikált köznyelvünk, ma viszont van.⁹) Ez a nyelvfejlesztés, amelyet iskolai tanulmányaink alapján nyelvújításként szoktunk emlegetni, jóval több volt, mint nyelvbővítés – Bíró Ferenc szavaival a modernizáció esélyének követelménye.¹⁰ Kazinczyék anyanyelv-korszerűsítése a vernakularizáció szellemében végrehajtott teljes nyelvi tervezési folyamat volt, mert nemcsak a magyar nyelv állagát és állapotát gazdagították, hanem helyzetében is hoztak e nyelv és közössége szempontjából pozitív változásokat azzal, hogy kiterjesztették használati körét, jogi érvényességét,¹¹ s gondoskodni törekedtek az egységesülő írott nyelvi standard elterjesztéséről is. Mai szemmel nézve is elismerésre méltó a nagy viták tűzében kiértelmit és sikerre vitt nyelvújítás, amely a nemzetté válás évtizedeken átnyúló folyamatának szerves velejárójaként nemzetpolitikai fontosságú tett volt. Ugyanis „a nyelvújításnak nevezett történeti folyamatok korabeli és későbbi általános indoka a magyar művelődési és nyelvi elmaradott-

ság felszámolása, a magyar nyelvnek az új kommunikációs igények kielégítésére való alkalmassá tétele, a modernizációs felzárkózás végrehajtása volt”.¹² Ez a folyamat az Akadémia irányításával és tekintélyével, illetőleg a reformkori politikának köszönhetően teljesebben ki.

Kazinczy „nem belülről, hanem kívülről közeledett ugyan a nyelvhez, voltaképpen mint művelődéspolitikus vagy legalábbis mint a művelődés teoretikusa jutott el ahhoz; de ezen az úton mélyen behatolt a nyelvnek mind elméleti tematikájába, lényegének, funkciójának, kapcsolatrendszerének megértésébe, mind a nyelvészeti ismeretek részleteinek igen széles, gyakorlati vetületű körébe. Ebből a „külső” irányból indulva halmozott föl és hagyott műveiben, levelezésében az utókorra olyan közvetlen nyelvészeti érdekű ismeretanyagot, amelynek hatalmas méretei, sokszínű tematikája és szakmai mélysége elkápráztatja a ma tudománytörténészt is”.¹³ Kazinczy és levelező társai, illetőleg a kor nyelvi tekintélyei (Kazinczy, Révai, Verseggy, Péczeli) nemcsak általában, hanem részleteiben is megvitatták az irodalmi írásbeliség kérdéseit.¹⁴ Kazinczy sokat vívódott magával és sokat vitázott másokkal. Bizonytalanságok is gyakran gyötörték; nyugtalan, vibráló, nem egy vonatkozásban ellentmondásos egyéniség volt: „nyelvi téziseinek és nyelvi gyakorlatának ellenpéldái is nemegyszer tőle magától volnának idézhetők”.¹⁵ Nyelvi harcai bőven voltak: viaskodott nemcsak az ortológusokkal, hanem például Herder jóslatával, s eltökélten fáradozott azért, hogy ne lehessen azt mondani, amit a horvát delegáció deklarált a pozsonyi diétán 1790-ben, hogy ti. a magyar nyelv nem kultúrnyelv, a magyarban csak más nyelvekből való fordítások vannak, önálló magyar irodalmi művek nincsenek.¹⁶ Az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*¹⁷ „Kazinczynak kétségkívül legszebb, legelmélyültebb tanulmánya”.¹⁸ Nem maradhat említetlen néhány hozzá köthető szóalkotás sem: *füzet, gyönyör, kedvenc, könnyelmű, magány, szellem, szerény*.

1825-ben megalapították a magyar Akadémia, s ezzel a magyar nyelv ügye nagy lendületet nyer. Kazinczy mély hatással volt az Akadémia életében oly fontos szerepet játszó Széchenyire is, aki a nyelvfejlesztés lelkes híve lett: „Az anyanyelv tökéletesítése [...] – mert az által a’ nemzeti jó nőttén nő – kötelességeink egy legfőbbike” – írta.¹⁹ Mit mondhatunk röviden az Akadémia és Kazinczy kapcsolatáról? Teleki József, a későbbi első elnök 1826. április 21-én kelt levelében azt írja, örömmel értesült arról, hogy Kazinczy a felállítandó magyar tudós társaság örökös titoknokságát elvállalná. Két évvel később tagja lett a Magyar Tudós Társaság alapszabálya kidolgozására fölállított országos küldöttségnek. Teleki 1831. január 15-ei, Kazinczynak írott levelében ez áll: „Szives örömet teszem (...) ezennel hírül, hogy az igazgató tanács a’ Tekintetes Táblabíró Urat is rendes taggá neveztetésre igen érdemesnek vallván, a’ Historia osztályában a’ vidéki rendes tagok között elsőnek választotta”.²⁰ Ebbéli minőségében részt vett az 1831. február 14-24-e között megtartott „Első Nagy Gyűlésen”. Rendes taggá akkor azt választhatták, akinek „ismeretes tudománya, ’s különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes munkája mellett ezután is korához és tüzéhez képest folyvást buzgó munkálkodást várhatni”.²¹

Kazinczy buzgósága idős korában is megmaradt, aktivitása, befolyása azonban csökkent. „A huszas évek második felében [...] nyelvi dolgokban sem működő, hatékony vezér már Kazinczy: egyre kevesebben fordulnak hozzá ilyen ügyekben, s ő is egyre kevesebbet foglalkozik a nyelvvelés kérdéseivel. Levelezésében, küzdelmes élete, nehéz pályája alakulásának e leghívebb tükrében is mindinkább az irodalmi élet harcai, az országos közügyek, a családi gondok stb. nyomulnak előtérbe. A Magyar Tudós Társaság tagjai

közé választása 1830-ban ugyan a magyar nyelv ügyében végzett tevékenysége elismerését is jelenti, s némiképpen ellensúlyozza is nyelvi nimbusza hanyatlásának érzését, de már csak a megtett útra való visszatekintés alkalmát nyújtja, s nem hozza vissza számára korábbi, szinte mindennapos nyelvfejlesztő működésének izgalmait, örömeit”.²² Ez történik más területen is: Fried István szerint „Az 1820-as esztendőkből egyre jobban szorul vissza Kazinczy az irodalmi érdeklődés irányítójának pozíciójából”.²³ Érzekelte ezt ő maga is. Ezt írta Kis Jánosnak (aki úgyszintén a történelmi osztály tagja volt) 1831. március 9-én: „nekem nem mi[,] öregek vagyunk reményem és gyönyörűségem, mert mi már azok sem leszünk, akik voltunk; ifjainktól várok mindent, kik irtva [előkészítve, kitaposva] találván az utat, tovább mehetnek, mint mi; őket segíti az idő, mellyel nekünk küzdeni kelle”. Székfoglaló előadását megtartani nem volt módja. Július 10-ei levelében a kolera terjedéséről ad hírt, s aggódó szívvel írja: „Cseke, hol Kölcsey lakik, egyike azon szerencsétlen helyeknek, melyek be vannak kerítve. Mely embert veszünk, ha őtet veszjük el”. S a vész megjelent Széphalmon is augusztus 5-én. Kazinczy augusztus 20-án félbehagyott utolsó levelében ezt írta: „Én még élek, és házam népe; de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát”.²⁴ Két napra rá hunyt el. Az akadémiai emlékbeszédet Kölcsey tartotta.

A Kölcseytől „a nyelvvel történt nevezetes fordulás”-ként említett nyelvújításnak, amely szűkebb értelemben az 1790-es évek elejétől az 1820-as évek közepéig tartott,²⁵ Kazinczy volt a főszereplője. Bizonyára nem véletlen, hogy a kezdeti évek Kazinczy nyelvi tevékenységének kezdetével, a záró évek pedig Kazinczy nyelvi és irodalmi tevékenysége elapadásának az idejével esnek egybe. Kölcsey már idézett emlékbeszédében – a küzdelmes évtizedekre visszagondolva – pontosan fogalmazott tehát, amikor így írt: „A’ kassai magyar Museum, ’s az ő Orpheusa sebesen eltűnő jelenetek valának ugyan: de az általok hintett mag, évtizedek után sokat ígérő virágokat vala termendő”.²⁶ Igen, a mag sok virágot hozott. Figyelemre méltó, hogy a *Magyar Museum* szerkesztői (tehát Kazinczy is) már nyelvi föllendülésről beszéltek, korszakhatárukat jelölve meg „történelmi távlatok szempontjából szinte megdöbbenően korai éleslátással”,²⁷ amit a tudomány később megerősített.²⁸

Kazinczyt Petőfi Atlaszhoz hasonlította, Szauder József „a legnagyobb magyar írástudó”-nak nevezte,²⁹ Kosztolányi szerint „Mindenki, aki magyarul ír, adós neki”.³⁰ Emlékezzünk rá a hálás adósok főhajtásával!³¹

Jegyzetek

¹ A jelen írás előadásként hangzott el az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya által Budapesten, az MTA Székházában, 2009. május 7-én rendezett Kazinczy Ferenc - emlékülésen. A közlés lehetőségéért a Zempléni Múzsza szerkesztősége ezúton is köszönetet mond.

² A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei. Első kötet, 1831-1832, 152.o.

³ Uo. 154.o.

⁴ Vö. Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Nyelvtudományi Értekezések 113. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982; Deme Lász-

ló: A tét és a tett = Magyar Nyelvőr 110. évf. (1986) 257-262.o.; Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség. Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

⁵ Idézi: Fried István: „Aki napjait a szépnak szentelé...” Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből, Sátoraljaújhely-Szeged, 2009, 47.o.

⁶ Ormos Mária: A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 21. században, Múlt és jövő, Budapest, 2005. 267.o.

⁷ Gyáni Gábor: Relatív történelem, Typotext Kiadó, Budapest, 2007. 42.o.; vö. még Miskolczi Ambrus: A szabadkőművességtől a nyilvánosságig. Kazinczy Ferenc és eszmetársai a magyar magántársasági demokratikus kultúra hőskorában = Századok 143. évf. (2009) 1. szám 3-85.o.; Kulin Ferenc – Sallai Éva (szerk.): A nemzeti tudományok historikuma, Kölcsey Intézet, Budapest, 2008.

⁸ Bíró Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből, Argumentum Kiadó, Budapest, 2005, 7-20.o.

⁹ Vö. még Bodrogi Ferenc Máté: „Forni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni” (Nyelv-művelés volt-e a „nyelv művelése” a nyelvújítás korában) = Magyar Nyelvjárások XLIII. évf. (2005) 69-94.o.

¹⁰ Bíró Ferenc: i.m. 11.o.

¹¹ Vö. Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

¹² Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános korszaka. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom történetei 1800-tól 1919-ig, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 40-56, 44.o.; lásd még uő: Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében, Áron Kiadó, Budapest, 2004. 20-42.o.; Dömötör Adrienne: A nyelvújítás. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): Magyar nyelv, Akadémiai Kiadó, 2006. 385-400.o.; Ruzsiczky Éva: Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában. Kazinczy tájszóhasználata alapján, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963; Tolnai Vilmos: A nyelvújítás, MTA, Budapest, 1929.

¹³ Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében, i.m. 6.o.

¹⁴ Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás első szakaszában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 315.o.

¹⁵ Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében, i.m. 5.o.

¹⁶ Nyomárkay István: Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenerneuerung. Studies in Modern Philology 7. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 30.o.

¹⁷ Tudományos Gyűjtemény, 1819. december

¹⁸ Kazinczy Ferenc művei (A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 920.o.

¹⁹ Idézi Benkő Loránd: Széchenyi a nyelvről és az anyanyelvről = Magyar Nyelv 88. évf. (1992) 24.o.

²⁰ Kazinczy Ferenc levelezése (közéttette Váczy János), 21. kötet, MTA, Budapest, 1911. 452.o.

²¹ A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. Első kötet, 1831-1832, 60.o.

²² Benkő Loránd: *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, i.m. 47-48.o.

²³ Fried István: „Aki napjait a szépnek szentelé...” i.m. 16.o.

²⁴ *Kazinczy Ferencz levelezése*, 21. kötet, i.m. 747.o.

²⁵ Tolcsvai Nagy Gábor: *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános korszaka*, i.m. 44.o.

²⁶ *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. Első kötet, 1831-1832*, 150.o.

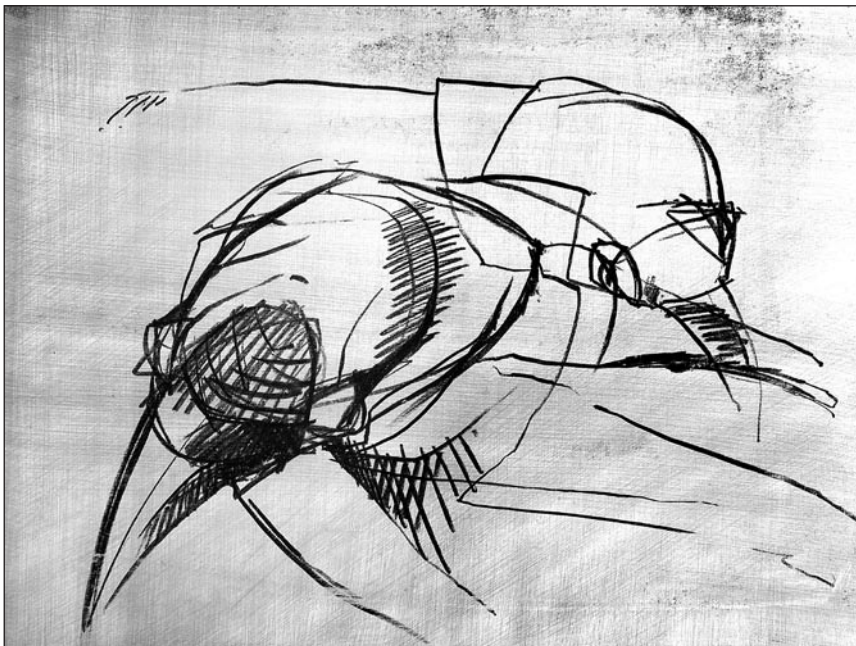
²⁷ Benkő Loránd: *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, i.m. 10.o.

²⁸ A további részletekre vö. Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 14. kötet: 2004, 16. kötet: 2006, 17. kötet: 2007.

²⁹ Benkő Loránd: *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, i.m. 48.o.

³⁰ Fried István: „Aki napjait a szépnek szentelé...” i.m. 97.o.

³¹ További felhasznált források: *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek*, I. kötet (bevezetéssel ellátta: dr. Kristóf György) *Minerva*, Kolozsvár, 1944; *Kazinczy Ferencz levelezése* (közéette Váczy János), 19. kötet, MTA, Budapest, 1909; 20. kötet, MTA, Budapest, 1910; *Orpheus 1790-92*. In: *Első folyóirataink: Orpheus* (sajtó alá rendezte: Debreczeni Attila) *Csokonai Könyvtár, Források 7. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója*, Debrecen, 2001.

Ketten a fészekben